

В. М. Шевчук, професор кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

НАУКОВІ ПЕРЕДУМОВИ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ У КРИМІНАЛІСТИЦІ

Досліджено наукові передумови та методологічні засади тактичних операцій у судово-слідчій діяльності. Доведено, що методологічним підґрунтям формування тактичних операцій виступають діяльнісний, системно-структурний і технологічний підходи. Тактична операція розглянута як системне утворення діяльнісного типу, якій притаманні такі властивості, як цілісність, структурованість, ієрархічність, цілеспрямованість, зв'язок і взаємодія між елементами. Технологію тактичної операції необхідно досліджувати як різновид криміналістичних технологій, похідну від слідчої технології, технології слідчих (розшукових) дій, технології розслідування злочинів і судового провадження. Запропоновано перспективні напрями подальших наукових розробок розглядуваної проблематики.

Ключові слова: тактичні операції, методологія формування тактичних операцій, наукові передумови формування тактичних операцій, технологія тактичних операцій, криміналістична теорія тактичних операцій.

Сучасний етап реформування кримінального процесуального законодавства, органів кримінальної юстиції передбачає запровадження ефектив-

ної системи протидії кримінальним правопорушенням, ужиття невідкладних заходів, спрямованих на вдосконалення слідчої та судової діяльності, що ґрунтуються на новітніх досягненнях науки й техніки, розширенні можливостей їх використання в практиці боротьби зі злочинністю. Серед таких засобів особливої уваги набувають різноманітні тактико-криміналістичні комплекси. Саме вони виступають ефективним засобом реалізації методів досудового розслідування й судового провадження, вирішення окремих тактичних завдань і створення відповідних умов для оптимізації діяльності слідчого, прокурора, суду. Усе це свідчить про важливість і своєчасність теоретичного обґрунтування й широкого впровадження тактичних операцій у практичну діяльність щодо розслідування злочинів і судового розгляду матеріалів кримінальних проваджень. Методологічні основи побудови та практика застосування тактичних операцій вимагають фундаментальних напрацювань і комплексних розробок.

З огляду на викладене, слід зауважити, що формування та розроблення будь-яких теоретичних побудов у криміналістиці має здійснюватися на певному методологічному підґрунті. Цьому твердженню повною мірою відповідає й формування концепції тактичних операцій. У зв'язку з цим треба враховувати, що методологічною основою розслідування й судового розгляду є матеріалістична діалектика, її закони та категорії. Відповідно до цілей і завдань дослідження використовуються сукупність принципів сучасної теорії пізнання, зокрема, системно-діяльнісний, системно-структурний, технологічний, функціональний, інформаційний та інші підходи¹.

Найважливішим методологічним принципом у вивченні та пізнанні об'єктів у філософії, психології, у тому числі й у криміналістиці, виступає діяльнісний підхід, який у сучасних умовах усе більше набуває міждисциплінарного, комплексного характеру, причому діяльність розглядається і як об'єкт дослідження, і як пояснювальний принцип². Тому в розробленні теоретичних засад формування та реалізації тактичних операцій доцільно використовувати системно-діяльнісний підхід, що забезпечує їх глибоке та всебічне дослідження. При цьому також до найбільш вагомих, таких, що є визначальними для побудови й застосування тактичних операцій, слід віднести системно-структурний і технологічний підходи. Зазначені підходи набувають усе більш широкого застосування в криміналістиці, значно розширюючи можливості та перспективи наукового пізнання в цій царині знань³.

¹ Афанасьев В. Г. Общество: системность, познание и управление. М.: Политиздат, 1981. С. 21–31; Його ж. О системном подходе в социальном познании. *Вопросы философии*. 1973. № 67. С. 101–110; Психология: словарь/под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. 2-е изд., испр. и доп. М.: Политиздат, 1990. С. 57–60; Философский словарь/под ред. И. Т. Фролова. 5-е изд. М.: Политиздат, 1987. С. 118–119.

² Тищенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: монографія. Одеса: Фенікс, 2007. С. 8–9.

³ Белкин Р. С. Курс криминалистики: в 3 т. Т. 1: Общая теория криминалистики. М.: Юристъ, 1997; Винберг А. И. К вопросу о методе системного (структурно-

На методологічне значення системно-структурного та технологічного підходів неодноразово зверталась увага вчених-криміналістів. Так, А. В. Дулов наголошує, що системний підхід можна розглядати як загальнонаукову методологічну стратегію, яку необхідно використовувати як фундамент будь-якого наукового дослідження за принципами «зверху – вниз» (задум – аналіз – виокремлення складників) і «знизу – вгору» (від виокремлення властивостей її елементів до визначення властивостей системи як цілого). Такий підхід створює можливість уявити різноманітність досліджуваних у криміналістиці об'єктів у вигляді взаємопов'язаної системи: злочин – його сліди – діяльність із розслідування¹. В. М. Ісаєнко зазначає, що системний підхід є невід'ємним елементом методологічного інструментарію, що використовується в наукових дослідженнях, у тому числі проблем криміналістики². На думку В. А. Жбанкова, такий підхід слід розглядати як одну з фундаментальних стратегій наукових пошуків у криміналістиці, яка включає в себе складний комплекс прийомів і методів³. Л. Д. Самігін стверджує, що системний підхід до вивчення й конструювання складних систем стає основним методологічним засобом суспільних, природничих і технічних наук⁴.

Системно-структурний підхід, зазначає М. П. Яблоков, є способом пізнання, підгрунтя якого становить дослідження об'єктів як систем, що складаються з комплексу взаємопов'язаних елементів. Він застосовується при вирішенні багатьох важливих наукових і практичних проблем криміналістики. Зокрема, дозволяє повніше й точніше виявити та вивчити досліджувані об'єкти (особливо складні), їх структуру, зв'язки, функції, характер взаємодії компонентів та ін. Указаний підхід широко використовується при вивченні злочинної діяльності й діяльності з розслідування злочинів, а також

го) анализа при определении предмета криминалистики и соотношении ее разделов. *Вопросы теории криминалистики и судебной экспертизы*: материалы науч. конф. М.: ВНИИСЭ, 1969. Вып. 1. С. 15–20; Головин А. Ю. Криминалистическая систематика: монография/под ред. Н. П. Яблокова. М.: ЛексЭст, 2002; Дулов А. В. Применение метода системно-структурного анализа при расследовании преступлений. *Вопросы криминалистической методологии, тактики и методики расследования*: материалы науч. конф. М.: Юрид. лит., 1973. С. 17–18; Шепитько В. Ю. Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике: монография. Харьков: РИП Оригинал, 1995; Яблоков Н. П., Головин А. Ю. Криминалистика: природа, система, методологические основы. 2-е изд., доп. М.: Норма, 2009 та ін.

¹ Криминалистика: учеб. пособие/А. В. Дулов, Г. И. Грамович, А. В. Лапин и др.; под ред. А. В. Дулова. Минск.: Экоперспектива, 1996. С. 35–39.

² Исаенко В. Н. Проблемы теории и практики использования тактических комплексов в расследовании убийств. «Черные дыры» в российском законодательстве. 2004. № 1. С. 368–382.

³ Жбанков В. А. Принципы системного подхода в криминалистике и в практической деятельности органов внутренних дел при собирании, исследовании, оценке и использовании доказательств: учеб. пособие. М.: Акад. МВД СССР, 1977. С. 7.

⁴ Самыгин Л. Д. Расследование преступлений как система деятельности. М.: Изд-во МГУ, 1989. С. 10.

усіх інших системних структур, що потрапляють в орбіту криміналістичного дослідження, як-от: людина, її матеріальні та психофізіологічні сліди, слідчі дії тощо¹.

У загальнонауковому розумінні системно-структурний підхід визначається як «напрямок методології наукового пізнання й соціальної практики, в основі якого лежить розгляд об'єктів як систем: він орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єкта, на виявлення багатоманітних типів зв'язків у ньому та зведення їх у єдину теоретичну картину»². У зв'язку із цим І. В. Прангішвілі слушно зауважує, що системно-структурний підхід являє собою сукупність методів і засобів, що дають змогу досліджувати властивості, структуру й функції об'єктів, явищ або процесів, якщо уявити їх як системи з усіма складними міжелементними взаємозв'язками, впливом складників на систему й на оточуюче середовище, а також впливом самої системи на її структурні компоненти³.

Системно-структурний підхід при з'ясуванні об'єкта, події, діяльності вимагає виявлення всіх елементів системи, без яких вона не могла б діяти та ми не змогли б отримати схожий результат. Виявлення її складників передбачає також їх обов'язковий функціональний аналіз, тобто визначення всіх функцій, здійснюваних ними в досліджуваній системі. Елементи та їх функції становлять систему лише внаслідок того, що вони відповідним чином взаємопов'язані. Системно-структурний підхід є процесом виявлення й дослідження зв'язків між елементами системи, їх сутності, видів тощо. Системне дослідження передбачає нові принципи підходу до об'єкта вивчення, його орієнтацію на побудову цілісної картини об'єкта і функціонування.

Системно-структурний підхід також охоплює вивчення об'єкта і явища (системи) у їх розвитку. Системно досліджувати – це аналізувати причини й умови, що породжують певне явище, пізнавати шляхи його подальшої еволюції. Основний акцент у такому системному вивченні зміщується на виявлення розмаїття зв'язків і відносин, що мають місце як усередині розглядуваного об'єкта, так і в його взаємовідносинах із зовнішнім оточенням, середовищем, іншими системами. Загальні властивості об'єкта як цілісної системи визначаються не тільки сумою його окремих складників, а й властивостями його структури, тобто особливими системоутворюючими зв'язками між елементами об'єкта⁴. Призначення розглядуваного підходу полягає в тому, що він спрямовує суб'єкта дослідження на системне бачення дійсності, змушує розглядати об'єкт із системних позицій, точніше з позицій його системної побудови. Кінцева мета будь-якої системної діяльнос-

¹ Яблоков Н. П. Криминалистика: учебник. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2008. С. 47–48.

² Див.: Большой энциклопедический словарь/под ред. А. М. Прохорова: в 2 т. М.: Сов. энцикл., 1991. С. 355.

³ Прангишвили И. В. Системный подход и общесистемные закономерности. М.: СИНТЕГ, 2000. С. 22.

⁴ Криминалистика: учеб. пособие/А. В. Дулов, Г. И. Грамович, А. В. Лапин и др. С. 35–39.

ті – вироблення рішень як на стадії проектування, планування систем, так і при управлінні ними. У цьому контексті системний аналіз можна вважати поєднанням (сплавом) методології загальної теорії систем, системного підходу й системних методів обґрунтування й прийняття рішень.

Ключовою (центральною) теоретико-методологічною категорією теорії систем і системного аналізу виступає «система», тобто об'єднання певної різноманітності в єдине, чітко поділене ціле, елементи якого стосовно цілого та інших частин займають відповідні їм місця¹. Інакше кажучи, система – це сполучення, сукупність елементів, що перебувають у співвідношенні та взаємозв'язку один з одним, яка створює цілісність, єдність. З огляду на викладене можна дійти висновку, що тактичні операції також необхідно вивчати із системних позицій, оскільки ця криміналістична категорія має всі атрибути системного утворення, а тому повинна розглядатися й аналізуватися як система. У спеціальній літературі стверджується, що тактичні операції є системами, а їх основна властивість – властивість системності². У цьому сенсі І. О. Возгрін зазначає, що системний аналіз проводиться з метою прийняття тих чи інших рішень і для дослідження будь-якої системи, у тому числі й тактичних операцій, щоб виявити кількість і зміст її елементів, установити їх зв'язки, упорядкованість, рівні та ін.³ На нашу думку, має рацію В. І. Шиканов, коли наголошує, що багатогранність і складність об'єкта, який вивчається, зумовлює потребу широкого використання принципів і пізнавальних процедур системного підходу, що дасть змогу розглядати феномен тактичних операцій як цілісність взаємопов'язаних елементів, функціонування й розвиток яких обумовлені в кінцевому підсумку завданнями кримінального судочинства. Принцип системності забезпечує розроблення та практичне використання окремих положень теорії тактичних операцій у взаємозв'язку з іншими тактичними завданнями досудового розслідування, що вирішуються⁴.

Останнім часом з'являється все більше праць, у яких тактичні операції вчені-криміналісти розглядають як системи. Так, І. М. Комаров зазначає, що той факт, що тактичні операції являють собою системні об'єкти, криміналістами не заперечується. Однак переконливого обґрунтування зазначеного твердження в спеціальних літературних джерелах не зустрічалося. Потреба в цьому існує, оскільки найважливішою властивістю будь-якої тактичної операції є системність. Суттєвим і необхідним напрямом досліджуваних операцій є певна система дій, спосіб поведінки, практична діяльність суб'єкта доказування в системі досудового провадження⁵. Викладене підтверджує,

¹ Философский энциклопедический словарь. М.: ИНФРА-М, 2005. С. 415.

² Комаров И. М. Основы частной теории криминалистических операций досудебного производства: монография. М.: Юрлитинформ, 2010. С. 97.

³ Возгрин И. А. Введение в криминалистику: история, основы теории, библиография. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2003. С. 72.

⁴ Шиканов В. И. Теоретические основы тактических операций в расследовании преступлений. Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1983. С. 45–49.

⁵ Комаров И. М. Криминалистические операции в досудебном производстве: монография. Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2002. С. 45–51.

що є всі підстави розглядати тактичну операцію як системне утворення, дослідження якого має здійснюватися за тими самими принципами та методами, що й будь-яких інших систем. Саме цей підхід може забезпечити з'ясування сутності та природи тактичної операції, виявлення її змісту, внутрішньої побудови, особливостей функціонування, взаємодії з іншими системами, засобами й елементами. Системне дослідження тактичної операції передбачає розкриття найбільш істотних ознак цього об'єкта. Усе це надає додаткові можливості в процесі дослідження такої криміналістичної категорії, як тактична операція.

Спираючись на основи системно-структурного підходу,¹ можна стверджувати, що тактична операція має всі атрибути системного утворення, її слід розглядати як складну реальну систему діяльнісного типу, що реалізується спеціально уповноваженими законом суб'єктами та спрямована на вирішення окремих тактичних (проміжних) завдань, зумовлених слідчими (судовими) ситуаціями, якій притаманні такі властивості, як цілісність, структурованість, ієрархічність, цілеспрямованість, зв'язок і взаємодія між елементами. Розглядуваній системі притаманні мета й завдання, вона має системоутворюючі елементи, зв'язки та закономірності, певний часовий проміжок. Усе це в сукупності дозволяє виявляти значущі в теоретичному й корисні в практичному сенсі закономірності розслідування та перейти до розроблення сучасних засобів діяльності слідчого, заснованих на емпіричних узагальненнях і результатах теоретичних досліджень².

Багатоаспектність тактичних операцій як системних утворень передбачає необхідність виокремлення різнопланових напрямів дослідження цих організаційно-тактичних засобів – від внутрішньої побудови та зв'язків системи «тактична операція» до організації й управління в ній. Ось чому стосовно досліджуваного об'єкта особливого теоретико-методологічного значення набуває технологічний підхід, під яким розуміється напрям системного дослідження закономірностей щодо реалізації комплексу взаємопов'язаних дій, заходів і процедур, що виконуються в певній послідовності з метою досягнення необхідного результату в практиці злочинної діяльності та в діяльності з розслідування злочинів³.

¹ *Казиев В. М.* Введение в анализ, синтез и моделирование систем: учеб. пособие. 2-е изд. М.: БИНОМ, Лаборатория знаний, 2007; *Прангшивили И. В.* Значач. твір; *Сорока К. О.* Основи теорії систем і системного аналізу: навч. посібник. 2-ге вид. Харків: Тимченко, 2005 та ін.

² *Густов Г. А.* Основы криминалистической теории расследования. Курс криминалистики: в 3 т. Т. 1: Общетеоретические вопросы. Криминалистическая техника. Криминалистическая тактика/под ред. О. Н. Коршуновой и А. А. Степанова. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2004. С. 112–147.

³ *Барцицька А. А.* Криміналістичні технології: сутність та місце в системі криміналістичної науки: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Одеса, 2011. С. 13.

Методологічно досліджуваний підхід орієнтовано на послідовну реалізацію системи відповідних дій, заходів, операцій з урахуванням динамічної структури діяльності з розслідування злочинів, уключаючи й технології тактичних операцій. Застосовується він для побудови типових програм розслідування, типових тактичних операцій, етапності, планомірності та виступає підґрунтям технологізації формування тактико-криміналістичних комплексів, спрямованих на вирішення окремих тактичних завдань з урахуванням типових слідчих ситуацій¹. Його слід розглядати як різновид діяльнісного підходу, що зумовлено природою взагалі діяльності як динамічного процесу, реалізація якого відбувається у формі цілеспрямованих, послідовних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових та інших заходів технологічного характеру.

Термін «технологія» (грец. *techne* «мистецтво, майстерність» + *logos* «слово») означає: 1) сукупність методів оброблення, виготовлення та зміни стану, властивостей, форми сировини, матеріалу або напівфабрикату в процесі виробництва; 2) наукову дисципліну, що вивчає й розробляє технічні засоби виробничих процесів²; 3) сукупність наукових відомостей про способи перероблення тієї чи іншої сировини у фабрикат, готовий виріб, а також сукупність процесів такого перероблення³. Із часом поняття «технологія», як слушно зауважує В. В. Тіщенко, вийшло за межі технічних і виробничих процесів і стало поширюватися на складні процеси, які спостерігаються в життєдіяльності суспільства при вирішенні завдань, що постають перед державними та громадськими установами й організаціями в ході їх функціонування⁴, у тому числі на криміналістичні дослідження.

У сучасній криміналістичній літературі запропоновані різні визначення цієї категорії. Так, А. В. Шмонін технології розслідування злочинів визначає як функціонально зумовлену впорядковану сукупність дій (діяльності), забезпечених необхідними ресурсами, що реалізуються відповідним суб'єктом у процесі розслідування злочинів⁵. М. П. Яблоков виділяє технологічні методи ведення слідства, що мають за мету забезпечити системне та ціле-

¹ Тіщенко В. В. Криміналістичні технології в теорії та практиці розслідування. *Акт. пробл. держави і права*: зб. наук. пр. Одеса: Юрид. літ., 2008. Вип. 44. С. 22; Тіщенко В. В., Барцицька А. А. Криміналістична технологія як складовий елемент понятійно-категоріального апарату криміналістичної науки: постановка проблеми. *Криміналістика у протидії злочинності*: матеріали наук.-практ. конф., 16 жовт. 2009 р. Київ: Хай-Тек-Прес, 2009. С. 73–76; Щур Б. В. Слідчі технології у криміналістичній методиці. *Митна справа*. 2011. № 1(73). Ч. 2. С. 157–165 та ін.

² Див.: Новый энциклопедический словарь. М.: РИПОЛ, 2012. С. 1338; Большой словарь иностранных слов/сост. А. Ю. Москвин. М.: Центрполиграф; Полюс, 2001. С. 657.

³ Див.: Толковый словарь русского языка/под ред. Д. Н. Ушакова. Т. 2. М.: Астрель; АСТ, 2000. С. 703.

⁴ Тіщенко В. В. Криміналістичні технології в теорії та практиці розслідування. С. 21.

⁵ Шмонин А. В. *Методология криминалистической методики*: монография. М.: Юрлитинформ, 2010. С. 365.

спрямоване, оперативне й успішне збирання інформації, необхідної для розкриття й розслідування злочинів¹, і звертає увагу на значимість технологіко-методологічного арсеналу криміналістики й тактико-технологічних рекомендацій². Л. Д. Самігін підкреслює, що процес розслідування містить так званий базовий рівень – технологічний, який складається з окремих технологічних операцій (маніпуляцій) із тими чи іншими об'єктами за допомогою певних технічних методів, прийомів, способів і засобів³. В. О. Образцов розглядає криміналістичні моделі технологій досудового провадження як процес пізнання⁴, при цьому технологія тлумачиться ним як механізм, процедура⁵. На думку Р. С. Белкіна, це найбільш доцільний і ефективний спосіб виконання деяких трудових операцій у відповідній послідовності⁶.

Запровадження технологічного підходу в окремі напрями криміналістики зумовили потребу у використанні узагальнюючого терміна «криміналістична технологія»⁷, під якою пропонується розуміти систему впорядкованих дій та операцій, що утворюють складний процес із виокремленням стадій і етапів його послідовного здійснення з метою оптимізації⁸. Основні ознаки цього поняття: а) поділ процесу на взаємопов'язані операції та процедури; б) поетапність і послідовність дій. За сферою криміналістичної діяльності вони поділяються на: експертні⁹ та слідчі¹⁰. Останні, у свою чергу, за характером слідчої діяльності можуть бути класифіковані на: а) технології застосування техніко-криміналістичних засобів; б) технології слідчих дій і в) технології розслідування злочинів¹¹. На нашу думку, запропоновану

¹ Яблоков Н. П. Общие положения криминалистической методики расследования преступлений. *Криминалистика: учебник/отв. ред. Н. П. Яблоков. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юристь, 2001. С. 493–494.*

² Його ж. Роль криминалистики в правоприменительной деятельности и практике подготовки юристов широкого профиля. *Вестн. криминалистики. 2008. Вып. 1. С. 10–15.*

³ Самыгин Л. Д. Знач. твір. С. 24.

⁴ Образцов В. А. Криминалистика: модели средств и технологий раскрытия преступлений. М.: ИМПЭ-ПАБЛИЦ, 2004. С. 35–57.

⁵ Криминалистика: учебник/под ред. В. А. Образцова. М.: Юристь, 1997. С. 11.

⁶ Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня (злободневные проблемы российской криминалистики). М.: НОРМА-ИНФРА-М, 2001. С. 84–85.

⁷ Жук М. Г. Криминалистические технологии расследования преступлений, связанных с «отмыванием» «грязных» денег в сфере налоговой, кредитной и предпринимательской деятельности: учеб. пособие. Гродно: ГрГУ, 2004; Тищенко В. В., Барцицька А. А. Знач. твір. С. 73–76 та ін.

⁸ Барцицька А. А. Категорія криміналістична технологія в понятійному апараті криміналістики. *Митна справа. 2011. № 5(77). Ч. 2. С. 179.*

⁹ Клименко Н. І. Судова експертологія: курс лекцій. Київ: Ін-Юре, 2007. С. 142–144; Сегай М. Я., Стринжа В. К. Судебная экспертиза материальных следов-отображений (проблемы методологии). Київ: Ін-юре, 1997. С. 13–14; Шерстюк В. М. Судово-експертна діяльність (організаційно-правові та морально-психологічні застави): монографія/за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 2008. С. 108–113.

¹⁰ Щур Б. В. Слідчі технології у криміналістичній методиці. С. 157–165.

¹¹ Барцицька А. А. Криміналістичні технології: сутність та місце в системі криміналістичної науки. С. 3.

систему є сенс доповнити такими різновидами, як технології тактичних операцій і технології тактичних комбінацій.

У криміналістичній літературі зустрічаються й досить сміливі пропозиції щодо впровадження технологічного підходу. Зокрема, А. В. Шмонін аргументує потребу внесення змін до системи криміналістики як науки та пропонує змінити назву деяких її розділів, зокрема, III розділ назвати «Технологія тактичних комплексів», а розділ IV – «Технологія розслідування злочинів», залишивши традиційні назви перших двох розділів¹. Приєднуємося до вчених, які подібні пропозиції вважають передчасними². Водночас підтримуємо позицію тих науковців, які висловлюються за більш активне дослідження такого напрямку, як технологія тактичних комплексів і в тому числі тактичних операцій³.

При цьому під технологією тактичної операції слід розуміти процес послідовної реалізації дій, заходів, процедур, пов'язаний із виокремленням стадій та етапів, зумовлених слідчою ситуацією й об'єднаних єдиною метою для вирішення окремих тактичних завдань. Усе це необхідне для оптимізації підготовки, організації та управління тактичною операцією⁴. Для цього потрібно мати чітке уявлення про те, як операція розгортається в часі, які етапи слід пройти для досягнення поставлених цілей і які дії й заходи мають бути виконані на кожному з них. Успішне вирішення цих завдань передбачає необхідність розроблення своєрідної програми, процедури, що регламентує підготовку й реалізацію тактичної операції.

Основу такої програми становить перелік дій і заходів, які необхідно здійснити для досягнення поставленої мети. З урахуванням цього вирізняють тактичні операції з одночасною (паралельною), послідовною і змішаною реалізацією слідчих (розшукових) дій і заходів (як паралельних, так і послідовних). У першому випадку необхідність проведення таких операцій виникає в ситуаціях, коли вагомості набуває фактор часу: якщо здійснити одну дію, то відповідні дії іншої сторони можуть викликати несприятливу ситуацію. При цьому проведення тактичної операції є найбільш ефективним, оскільки інші спроби слідчого можуть суттєво ускладнити положення, наприклад, знищити сліди злочинної діяльності. У другому – послідовність реалізації дій і заходів, що входять до структури тактичної операції, може становити чітку послідовність слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових та інших заходів. Специфіка таких операцій полягає в можливості контролювати їх хід, отримувати проміжну інформацію й за необхідності коригувати її зміст. У третьому – тактичні операції здійснюються в ситуаціях, коли один вплив є недостатньо ефективним, тому потрібно провести

¹ Шмонін А. В. Знач. твір. С. 374–376.

² Шур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик: монографія. Харків: Харків юридичний, 2010. С. 37.

³ Фомина А. С. Основные тактические операции при расследовании серийных убийств: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Воронеж, 2003. С. 129–133.

⁴ Лагутин А. В. Тактические операции при расследовании преступлений. Криминалистика и судебная экспертиза. Киев: Вища школа, 1980. Вып. 20. С. 18–19.

систему дій і заходів, які можуть здійснюватися як паралельно, так і послідовно. Такий вигляд має тактична операція «Затримання вимагача на гарячому». Частина операції, пов'язана з передачею грошей, обов'язково супроводжується фіксуванням цього процесу. На другому етапі відбувається затримання вимагача так, щоб він не встиг позбутися переданого. Вилучення будь-якої ланки з операції або зволікання в провадженні будь-якої з них зробить цю операцію просто безрезультатною.

Отже, технологічний характер діяльності з організації й проведення тактичної операції полягає саме в упорядкованості здійснення певних дій, заходів, зміст яких визначено сутністю стадій, етапів. Адже технологія – це послідовна система дій, операцій, процедур у складному процесі з виокремленням стадій, етапів, що в результаті викликає необхідність його оптимізації й упорядкування¹. При цьому слід ураховувати те, що технологія тактичної операції є похідною від слідчої технології, технології слідчих дій, технології розслідування злочинів.

З огляду на викладене можемо підсумувати, що тактична операція як реальне багатоаспектне системне утворення має свої специфічні властивості й ознаки, що виявляються в ході реалізації системно-структурного та технологічного підходів дослідження і які необхідно враховувати при формуванні та реалізації цього організаційно-тактичного засобу. Отже, тактична операція – це: 1) програмно-цільова система, сформована для досягнення певної мети (системи цілей) шляхом проведення відповідної системи слідчих дій, оперативного-розшукових та інших заходів за раніше заданою, попередньо розробленою програмою; 2) функціональна система, яка орієнтована на досягнення певної мети та призначена для виконання певних функцій; 3) динамічна система, що формується для вирішення окремих тактичних завдань, які постають перед суб'єктами її реалізації, оскільки її розвиток зумовлений певними чинниками, ця система й діє відповідно до них; 4) організаційна система, якій притаманна підвищена організованість з урахуванням усіх можливих змін; 5) взаємодіюча система, тобто система взаємодії слідчого, оперативного-розшукових, інших органів і суб'єктів її реалізації; 6) технологічна система, що передбачає системне уявлення про цю операцію з позицій технологічного підходу, розроблення програм її ефективного проведення за допомогою системи дій, заходів і процедур технологічного спрямування; 7) система, яка впливає на певні об'єкти, передусім на слідчу (судову) ситуацію з усією сукупністю компонентів, що входять до неї; 8) система, яка перебуває під впливом певних чинників, зокрема, таких як вид злочину, етапність розслідування (судового розгляду), слідча (судова) ситуація, тактичне завдання.

Ураховуючи викладене, можна стверджувати, що тактична операція як система функціонує під впливом певних закономірностей, властивих причинно-наслідковим та іншим зв'язкам (відносинам) між її окремими струк-

¹ Барцицька А. А. Визначення технологічного аспекту криміналістичної тактики. *Держава і право: de lege praeterita, instante, futura*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Миколаїв, 27–28 листоп. 2009 р.). Миколаїв: Іліон, 2009. С. 405–406.

турними елементами в процесі її підготовки й проведення. Вид і зміст тактичної операції залежать від: а) наявної доказової й оперативної інформації при розслідуванні певної групи, виду злочину, б) слідчої ситуації, що складалася на тому чи іншому етапі розслідування; в) окремих тактичних завдань, що виникли перед слідчим. Отже, специфічним предметом криміналістичного вивчення та необхідною умовою дослідження й розгляду тактичної операції як єдиного цілого є виявлення відповідних закономірних, внутрішньо системних зв'язків і відносин між структурними елементами цього утворення.

Таким чином, методологічним підґрунтям побудови тактичних операцій виступають системно-структурний і технологічний підходи. Оперування такими підходами при формуванні концепції тактичних операцій може стати новою парадигмою криміналістичної науки, здатною підняти на більш високий теоретико-методологічний рівень проведення досліджень у зазначеній царині знань. Розглядувані підходи забезпечують вирізнення й вивчення структурних елементів тактичних операцій, їх функцій, послідовного характеру процедур, етапів, стадій, виявлення зв'язків між ними. Уключення цих підходів до дослідницького арсеналу дозволяє повніше використовувати теоретичні знання, необхідні для розроблення тактичних операцій, полегшує практичне їх використання, у тому числі за рахунок створення комп'ютерних моделей. Запровадження системно-структурного та технологічного підходів є перспективним напрямом підвищення ефективності побудови тактичних операцій і їх реалізації в кримінальному провадженні.

НАУЧНЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ТАКТИЧЕСКИХ ОПЕРАЦИЙ В КРИМИНАЛИСТИКЕ

Шевчук В. М.

Исследованы научные предпосылки и методологические основы формирования тактических операций в судебно-следственной деятельности. Доказано, что методологической основой формирования тактических операций выступают деятельностный, системно-структурный и технологический подходы. Тактическая операция рассмотрена как системное образование деятельностного типа, которому присущи такие свойства, как целостность, структурированность, иерархичность, целенаправленность, связь и взаимодействие между элементами. Технологию тактической операции необходимо разрабатывать как разновидность криминалистических технологий, производную от следственной технологии, технологию следственных (розыскных) действий, технологии расследования преступлений и судебного производства. Предложены перспективные направления дальнейших научных исследований рассматриваемой проблематики.

Ключевые слова: тактические операции, методология формирования тактических операций, научные предпосылки формирования тактических операций, технология тактических операций, криминалистическая теория тактических операций.

SCIENTIFIC PREREQUISITES AND METHODOLOGICAL BASES FOR THE FORMATION OF TACTICAL OPERATIONS IN CRIMINALISTICS

Shevchuk V. M.

The scientific prerequisites and methodical foundations of tactical operations in the forensic investigative activity are studied. It's substantiated that the methodical basis for the formation of tactical operations is the active, system-structural and technological approaches. These approaches are becoming more common in the Criminalistics, significantly expanding the opportunities and prospects for the scientific cognition in this field of knowledge. Guided by the fundamentals of the system-structural approach, it can be asserted that a tactical operation has all the attributes of a systemic formation, it should be considered as a complex real system of active type, realized by specially authorized subjects and directed at solving separate tactical (intermediate) tasks stipulated by investigative (judicial) situations. Tactical operation is considered as a systemic formation of the active type, which has such properties as integrity, structuring, hierarchy, purposefulness, relations and interaction between elements. Successful realization of the technological approach to the solution of these problems assumes the necessity of the development of a peculiar program, regulating the preparation and implementation of a tactical operation. The essence of the technological approach to the formation and implementation of tactical operations is the consistent performance of the system of appropriate actions, taking into account the dynamic structure of the activity on investigation of crimes and judicial supervision behind materials of criminal proceedings. It's used for construction of typical programs of crime investigation and the judicial supervision, typical tactical operations, staging, regularity and is a basis technology of formation of tactical and criminalistic complexes aimed at the decision of separate tactical tasks. The technology of a tactical operation should be developed as a kind of criminalistics technology, derivative from investigative technology, technology of investigative (search) actions, technology for crime investigation and judicial proceeding. Prospective directions for the further researches of the considered problematics are offered.

Keywords: tactical operations, methodology of formation of tactical operations, scientific prerequisites for the formation of tactical operations, tactical operations technology, criminalistic theory of tactical operations.